MORFONEMUL ŞI ECONOMIA LIMBEI

Am atras în alt loc (*Phonetisch und Phonologisch*, în „Volkstum und Kultur der Romanen" 1929—III, 16—24) atenţia romanıştilor asupra lucrării *Mélanges linguistiques dédiés au premier Congrès des Philologues slaves*, apărută în Praga în 1929, cu care începe seria publicaţiilor Cercului linguistic din capitala Cehoslovaciei M'am ocupat în acest articol de o chestiune atinsă şi în *Dacoromania* (V 777 ş u), adecă de „sistemul fonetic" şi „sistemul fonologic" al unei limbi, căutând să dau unele precizări, adesea deosebite de ale linguiştilor ruşi

Citatele *Mélanges*, precum şi al doilea volum de „Travaux du cercle linguistique de Prague", apărut tot în 1929, subt titlul *Remarques sur l'évolution phonologique du Russe comparée à celle des autres langues slaves* de R o m a n J a k o b s o n, atinge atâtea probleme interesante şi sânt atât de bogate în sugestii, încât voiu avea a mă ocupa cu ele şi în articolul „Pe marginea cărţilor"

Un studiu succint al lui N S T r o u b e t z k o y, întitulat, „Sur la Morphonologie" (*Mélanges* 85—88), atinge o chestiune care comportă o discuţie mai amplă Autorul ar vrea ca în Gramatică să se introducă, între Fonologie şi Morfologie, un capitol nou, de *Morfo-fonologie*, sau, scurtat, *Morfonologie*, care să studieze utilizarea morfologică a divergenţelor fonetice dintr'o limbă oarecare

Morfonemul[1]) e definit (*ibid* 11) ca „imaginea complexă a două sau mai multe foneme susceptibile să se înlocuiască

[1]) Cuvântul „morfonem" nu e tocmai frumos, iar scurtarea lui din „morfofonem" mai mult comodă decât elegantă Totuşi acceptarea acestui neologism, care îmbogăţeşte în mod real terminologia noastră, se impune ca o completare a seriei „fonem", „morfem", „semantem", etc. Cei ce facem

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

unul pe altul, în cadrul aceluiaşi morfem, în consonanţă cu condiţiile morfologice ale unei limbi" Cu alte cuvinte în rusescul *ruka* şi *ručnoj*, sau în românescul *drac* şi *drăcie*, avem a face cu un „morfonem", căci cele două forme ale tulpinilor RU$\frac{k}{č}$ sau DRA $\frac{k}{č}$, în interiorul aceloraşi cuvinte, sânt susceptibile a se înlocui una pe alta, spre a servi unor scopuri morfologice Această schimbare se face totdeauna în condiţii identice, adecă, în româneşte, formele cu *č* apar totdeauna înainte de *e* sau *i*, iar cele cu *k* înainte de celelalte vocale, de consonante sau de zero Numărul astorfel de morfoneme este limitat şi determinabil în mod riguros în orice limbă (*ibid* 86) Pentruca să putem vorbi de un morfonem e nevoie ca legătura constantă dintre fonem şi morfem să existe în conştiinţa unei limbi. Astfel orice Rus simte că *ruka* şi *ručnoj* sânt forme diferite ale aceluiaşi cuvânt Dimpotrivă, legătura etimologică între slavul *kosa* şi *česati* pierzându-se de mult din simţul limbei, în această păreche de cuvinte nu mai avem a face cu un morfonem, ci cu două morfeme deosebite (*ibid* 86) Sistemul morfonologic nu trebue neglijat nici în studiile statice — descriptive (sincronice), nici în cele de gramatică istorică (diacronice) relative la oricare limbă sau dialect (*ibid* 87)

---

deosebire între „fonetică" (=germ Phonetik) şi „fonologie" (=germ. Lautlehre), simţim chiar nevoia unui termen nou pentru a exprima scurt ideea de „fenomen fonologic" „Fonemul" e, după definiţia lui Saussure, „la première unité qu'on obtient en découpant la chaîne parlee" (*Cours de linguistique générale* p 65, alte definiţii, mai complete, la Jakobson, *Remarques*, p 5 şi 102, cf şi V Mathésius, *Melanges* I 68) deci, înainte de toate, însuşi „sunetul" (fr „son", germ „Laut") considerat ca element al rostirei omeneşti Când însă sunetul ne interesează ca rezultat al evoluţiei fonologice, atunci ar trebui creat un cuvânt nou, bunăoară **fonologem**, sau, scurtat, **fonolem** Un *ă* e f o n e m când ne interesează rostirea lui în româneşte, bulgăreşte sau albanezeşte, el e m o r f e m în *iad-ă*, în vocativul *sor-ă* sau în conjunctivul *fac-ă*, când vorbim de *a* > *ă* din lat *casa* devenit rom *casă* (sau de „rotacism or de „palatalizarea labialelor") avem a face cu un f o n o (l o) g e m

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

În privinţa morfologiei, limba română se aseamănă mai mult cu limbile slave decât cu cele romanice, rolul morfonemului în declinare, conjugare şi în derivaţiune este covârşitor

Aşa se face că pe când gramaticul latin, stabilind paradigma de conjugare a unui verb ca *porto*, poate scrie.

port-o
— as
— at
— amus
— atis
— ant

— şi exemplul lui poate fi urmat şi de cel ce scrie gramatica limbei italiene şi a celor mai multe limbi romanice— gramaticul român nu poate face decât foarte rar uz de această schematizare, prin care se scot în relief desinenţele, căci el trebue să scrie

port
porţi
poartă
purtăm
puitaţi
poartă

sublinniind alterările tulpinei

Din această cauză Gramaticele române — cea istorică şi cea practică — s'au ocupat de mult de morfoneme, fără a le fi găsit un nume special şi fără să le fi dat toată atenţia pe care cu drept cuvânt o reclamă N. S Troubetzkoy. Fie-mi permis să arăt câteva trăsături caracteristice ale morfonologiei româneşti, alegându-mi exemplele mai ales din domeniul derivaţiunii

Problemele pe care morfonologia le pune lingvistului sânt uneori din cele mai delicate şi pentru înţelegerea lor e nevoie înainte de toate să ne dăm seama de ceea ce s'ar putea numi **economia limbei**

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

Este un adevăr banal astăzi, că limba reprezintă un capital de cea mai mare importanță în raporturile sociale ale omului cu semenii săi. Totuși s'a dat mai puțină atenție decât s'ar cuveni felului cum omul își agonisește, înmulțește, desăvârșește și chiverniseşte acest capital Precum mulțimea de cărți pe care le adună în cursul anilor devin o bibliotecă, în care abia atunci poți găsi tu și mai ales altul repede și sigur volumul de care ai trebuință, când cărțile de pe rafturi sânt rânduite după un sistem convențional (de ex după materii, după autori sau după format), tot astfel se întâmplă și cu limba noastră Cât trăim și cât sântem în plenitudinea facultăților noastre mintale, limba agonisită în copilărie o îmbogățim și o perfecționăm Prin contactul cu semenii noștri, prin școală și lectură, ne însușim necontenit cuvinte, forme și expresii necunoscute și învățăm să întrebuințăm în accepțiuni și combinații nouă materialul vechiu Această continuă înmagazinare de material nou ar deveni însă cu timpul inutilă și împovărătoare, dacă mintea noastră n'ar fi în stare să-l gospodărească, prin exercitarea mnemotehnicei, prin asociații de idei din cele mai rafinate, prin abstracțiuni și sinteze ingenioase, astfel, ca să poată fi utilizat ușor, repede și în orice moment când avem nevoie de el „Noul este incorporat în cadrele vechi, e recunoscut ca un gen nou al unei specii vechi Dar el rămâne un gen și nu e un individ A recunoaște sau a înțelege un fapt, însemnează a-l încorpora în ansamblul cunoștințelor noastre, a stabili coordonate la a căror încrucișare poate să fie regăsit Realul e infinit și în fiecare situație nu facem decât să reținem anumite elemente, înlăturând tot restul, ca pe o cantitate neglijabilă din punctul de vedere al intereselor noastre" (S. Karcevskij, *Mélanges*, 88).

În lumea în care trăim există pentru orice individ posibilitatea de a deveni miliardar, tot astfel există putința pentru oricare dintre noi de a deveni orator sau scriitor de frunte Dacă totuși bogații sânt cu mult mai rari decât săracii, cauza e că numai puțini au intuiția pentru

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

plasarea banului în momentul oportun şi acolo unde cererea e mai mare, dacă nu oricine ştie să se exprime uşor, curent, limpede şi frumos, cauza este că nu orice individ grăitor ştie să-şi gospodărească bine capitalul moştenit de la părinţi şi mărit prin achiziţii proprii. Fiecare individ grăitor are un fel de gramatică a sa, în care materialul linguistic e orânduit în categorii, mai bine sau mai puţin bine, după cum aptitudinile sale de organizator sânt mai mult sau mai puţin desvoltate Necesităţi de ordin social ne fac pe toţi să căutăm necurmat să punem de acord această gramatică individuală cu gramaticele semenilor noştri, încât se naşte un fel de gramatică colectivă, a cărei palidă imagine o găsim în gramaticele scrise de filologi Acestea sânt un fel de „carte-mare", care numai rar redă exact şi totdeauna în mod necomplet contabilitatea limbei Sânt chiar autori de gramatici, care fac ca negustorii cu două feluri de cărţi, una pentru fisc şi alta pentru uzul şi orientarea proprie: în gramatica ce o scriu nu arată forme pe care le întrebuinţează curent în graiul de toate zilele

Simţul gramatical nu este o aptitudine care trebue învăţată în şcoli, ci este un dar cu care omul se naşte şi poate fi cel mult desvoltat şi înnobilat în şcoală. Acest simţ e unul din cei mai decizivi factori activi în economia limbei. Mijloacele întrebuinţate de linguist spre a pătrunde în tainele limbei sânt în esenţă aceleaşi ca mijloacele întrebuinţate de individul grăitor când îşi „învaţă" limba. La baza amânduor acţiuni e acelaşi proces mintal, în stadiu rudimentar şi adesea subconştient la individul grăitor, conştient şi disciplinat prin metodele de investigaţie ştiinţifică la linguistul de profesie Dacă linguistica a făcut progrese atât de mari, este pentrucă ea a fost scoasă din camera deducţiilor abstracte şi îndrumată pe terenul observaţiei imediate şi directe K Vossler a comparat odată limba vorbită cu o livadă înflorită şi gramatica scrisă cu un herbariu Precum botanistul va cerceta viaţa plantelor în natură şi va face uz de herbarii numai în ca-

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

zuri excepţionale şi mai mult în scop didactic, tot astfel linguistul va aduna din gramaticele scrise c u n o ş t i n ţ e utile Dar ş t i i n ţ a sa o va câştiga numai dacă va încerca să surprindă, în sufletele celor ce vorbesc, însuşi procesul de îmbogăţire şi de perfecţionare a limbei Aş îndrăsni chiar să afirm că *numai acel linguist urmează, în cercetările sale, calea cea bună, care nu-şi falsifică, prin autosugestii şi speculaţiuni artificiale, darul înnăscut pentru înţelegerea limbei, ci caută să proiecteze, pe ecranul conştientului, filmul ce rulează în subconştientul său de observator al graiului său*

Firește că dificultăţile întâmpinate de cel ce caută să pună de acord preocupările ştiinţifice cu instinctul său linguistic sânt adesea foarte mari Ele se ivesc mai ales când căutăm să formulăm regula gramaticală, care e totdeauna rigidă, punând în opoziţie cazurile normale cu cele excepţionale, pe când gramatica nescrisă este de o elasticitate atât de minunată, încât poate îngloba, fără contradicţie, normalul cu excepţionalul

Astfel bunăoară, noi despărţim, cu ajutorul simţului nostru ritmic, aproape în mod automat, cuvântul în silabe; după câteva lecţii, silabisirea nu face de obiceiu nici o greutate elevului în cea dintâi clasă a şcolii Şi cât e de greu să-ţi dai seama, ca filolog, de graniţa silabelor şi de actul fonetic care produce silabe ! Cât e de greu să stabileşti până şi regulele ortografice pentru despărţirea cuvintelor la sfârşitul rândurilor ! Tot asemenea facultatea de a despărţi un cuvânt derivat în t u l p i n ă şi s u f i x se găseşte şi la analfabeţi, căci **simţul analitic** este înnăscut în om Dar analiza pe care subiectul vorbitor o face, fără nici o greutate, ori de câte ori îşi îmbogăţeşte graiul cu elemente morfologice nouă, devine pentru gramatic o problemă din cele mai grele, când caută să pătrundă în procesul psihologic ce se petrece în mintea sa de subiect vorbitor, şi mai ales când cearcă să formuleze acest proces cu ajutorul unor termeni tehnici Numirea pe care trebue s'o inventeze, naşte de obiceiu ea însăşi,

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

idei greşite, iar îngrădirea în definiţii exclude nuanţele care alcătuesc supleţea limbei

Într'adevăr, începând cu *dhâtu* „lege" din gramaticele sanscrite şi trecând la ῥιζώματα—*radices* ale gramaticilor greco-latini, vedem că în mod fatal numirea introdusă de filolog se întemeiază pe o metaforă şi implică deci o idee preconcepută Ideea aceasta era în consonanţă cu concepţia de organism viu pe care o aveau unii despre limbă, şi care a condus la părerea şcoalei romantice, că la începutul graiului omenesc nu existau propoziţii sau cuvinte, ci „rădăcini" Azi nu mai sânt mulţi care să creadă acest lucru, dar mulţi lingvişti continuă să fie convinşi, cu Pott, că „rădăcina" în lingvistică este ca „rădăcina" în matematici, o abstracţie (creată numai de învăţaţi, spre a le înlesni operaţiunile cu noţiuni ireale), căreia nu-i corespunde nimic în gramatica nescrisă Dar **puterea de abstracţie** nu este o prerogativă a lingvistului, ci ea se găseşte, în măsură mai mare decât am fi aplecaţi s'o credem, la orice subiect vorbitor, fiind chiar unul din principiile fundamentale ale economiei limbei

Aceeaşi abstracţiune pe care o face cercetătorul ştiinţific, se realizează în mod subconştient şi în sufletul individului grăitor atunci când, dintr'un număr oarecare de forme morfologice şi derivative ale aceluiaşi cuvânt, extrage, prin analiză, complexul de sunete, care nu mai poate fi redus, fără să devină neînţeleasă ideea fundamentală, această idee fundamentală, strâns legată de un complex de sunete, apare, uneori nuanţată şi variată, în toată seria formelor morfologice şi derivative Mai potrivit decât terminul de „rădăcină" — din care „creşte" cuvântul — este, dacă menţinem totuşi expresia metaforică, cel de *tulpină* partea esenţială şi vizibilă, care „rămâne" după ce am despoiat copacul de crengile sale sau cuvântul de dezinenţe şi elemente derivative

Wundt întrebuinţează o comparaţie instructivă când asemănă pe cel ce învaţă o limbă cu un om care intră, dintr'odată, dintr'un loc întunecos, într'o cameră foarte

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

luminată Întâia impresie va fi a unui tot, din care, în primul moment, amănuntele nu ies la iveală Abia încetul cu încetul, după ce ochiul se deprinde la lumină, omul începe să vadă mobilele, distingând mai întâiu imaginea obiectelor cu forme cunoscute lui de mai nainte Tocmai în posibilitatea acestei analize stă, pe cât se pare, deosebirea esențială între limba omenească și a animalelor, dintre care unele au putința de a articula sunete variate, dar nu pot exprima, prin sunete sau mișcări ale corpului, idei analizate, ci numai impresii totale Gabelenz definește chiar limba ca „exprimarea prin sunete a ideilor analizate de minte".

Procesul de analiză, în fața cuvântului *furcoiu* este următorul Prin asociație de idei, acest cuvânt deșteaptă în mine două serii de cuvinte Pe de o parte îmi amintește pe *furcă*, *furculiță*, *înfurca*, din care **simțul etimologic** — care este alt factor de mare importanță în economia limbei— extrage tulpina FURK, pe de altă parte îmi aduce aminte de cuvintele *năsoiu*, *omoiu*, *căloiu*, din care abstrag, cu ajutorul **simțului gramatical**, elementul derivativ *-oiu*

Am putea defini „tulpina" ca un sunet sau un grup de sunete, constant în simțul unei limbi, care se repetă în toate cuvintele aparținând aceleiași familii semantice Iar sufixul un sunet sau un grup de sunete, constant în simțul unei limbi, care, legat de tulpina unui cuvânt, îi împrumută o nuanță nouă de sens, aceeași și în cazurile când legătura se face cu alte tulpini

Ceea ce, în definițiile de mai sus importă de astădată mai mult, este „legarea" sufixului de tulpină După acțiunea de extragerea, prin analiză, din familia întreagă, a tulpinei, și, din complexul derivatelor cu același element derivativ, a sufixului, urmează acțiunea de sinteză, combinarea celor două elemente, dobândite prin abstracție, într'un cuvânt derivat nou Acest lucru dă naștere la apropieri nouă de sunete, supuse unor anumite legi, care formează obiectul Morfonologiei

Dacă în cazul lui *furcoiu* lucrul se prezintă simplu, căci

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

atât tulpina FURK, cât şi sufixul *-oiu* se analizează uşor, în alte cazuri avem complicaţii adesea foarte mari Chiar şi la familia de cuvinte reprezentată prin cuvântul *furcă*, avem, în pluralul *furci* şi în diminutivul *furchiţă*, două variante nouă ale tulpinei FURČ şi FURK' Dar precum imaginile pe care le deşteaptă în noi *furca* de fân şi *furca* din care se toarce, oricât de deosebite ar fi astăzi cele două obiecte, nu ne împiedecă să le subsumăm în „acelaşi" cuvânt, tot astfel variantele FURK, FURK' şi FURČ rămân pentru noi „aceeaşi tulpină". De asemenea din *porc, porcar, porci, poarcă, Purcariu, purcel*, etc tulpina nu e numai complexul de sunete p-o-r-c, ci acest complex împreună cu toate modificările formale care se produc în momentul derivării, deci tulpina acestui cuvânt e PORK împreună cu variantele PORČ, POARK, PURK şi PURČ. Sufixele din *adunătură, muietură, acriturâ* şi *umplutură*, deşi apar subt formele *-ătură, -eturâ, -ĭturâ* şi *-uturâ*, sânt nu numai din punct de vedere evolutiv, ci şi în mod static, pentru interpretarea pe care o dăm astăzi limbei noastre, „acelaşi sufix". *Căci vorbitorul nu păstrează în mintea lui numai materialul din care poate analiza, în orice moment, abstracţiile „tulpină" şi „sufix", ci şi toate morfonemele cu care puterea sa de abstracţie i-a îmbogăţit sistemul de economie a limbei*

Se poate întâmpla chiar ca morfonemul să înlocuiască elementul derivativ Astfel deosebirea formală între adjectivul-adverb *înalt* şi verbul *înalţ* (care, din punct de vedere istoric, e un derivat cu sufixului *-io* din *in-alto*) se reduce, din punct de vedere static, la morfonemul *t-ţ* Acelaşi morfonem există la părechi de cuvinte ca *ospăţ-ospăt-ez* Cuvinte ca *auz, văz*, care la origine sânt postverbale, egale, din punct de vedere formal, cu persoana I din singularul prezentului indicativ, se deosebesc azi în cele mai multe regiuni de aceste forme verbale (*eu aud, eu văd*), încât fac impresia unor derivate

Astfel înţeles „morfonemul", putem, în cele următoare

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

examina câteva cazuri speciale, care ne dau posibilitatea să judecăm, în justa ei valoare, importanța Morfonologiei, încadrând într'un sistem fenomene cunoscute, dar privite de obiceiu în mod izolat

Morfonemul se întâlnește în elementul derivativ sau în tulpină

Prefixul *în-* (din *îndes*, *întîneresc*, etc) devine *îm-* în *îmbuc*, *împac*, etc, sufixul *-ar* (din *văcar*, *spătar*, etc) devine *-er* în *oier*, *cuier* — Se poate întâmpla ca două elemente derivative diferite să devină o m o n i m e și prin urmare să se confunde Sufixul *-ean* s'a schimbat, în urma unui morfonem destul de frecvent, în *-an*, în *țăran*, *Moldovan*, etc, având totuși același sens și aceeași funcțiune cu *-ean* în *sătean*, *Muntean*, iar nu cu *-an* din *golan*, *curcan*, cu care se identifică din punct de vedere formal

Morfonemele din tulpina cuvintelor privesc de obiceiu vocalismul silabei accentuate sau consonantismul de la sfârșitul tulpinei În *păr-parã-perișoară* unde *ă* alternează cu *a* și *e*, avem cazul dintâiu, în *oală-olar-ulcică* sau în *pas-pășesc*, în afară de alternarea *o-oa-u* sau a lui *a* și *ă*, în mijlocul tulpinei, și schimbarea lui *k* în *č* și a lui *s* în *ș* la sfârșitul ei. Mai ales sânt frecvente schimbările consonantei de la sfârșitul tulpinei, din care une-ori, ca în *bătrân-bătrânior*, *furcă-furșoară*, *meșter-meșteșug* poate rezulta chiar dispariția consonantei — Deși nu sânt dese, avem totuși, în urma morfonemelor, și cazuri de tulpine o m o n i m e, precum *încumetri*, care se întrebuințează pentru bărbați (*cumetri*) și pentru femei (*cumetre*), sau *cârșoară*, care însemnează și „cârpă mică" și „cârcă mică". Une-ori omonimia aceasta poate da loc la analize diferite Astfel verbul *a se părui*, în înțelesul de „a se bate" se simte, pe la Brașov, ca „a se lua de p ă r", pe când, pe la Năsăud, el se simte (precum îmi comunică N Drăganu) ca „a se lovi cu p a r u l"

Foarte rar morfonemul este de importație streină

Astfel prefacerea lui *ț* în *č* de la sfârșitul tulpinei înainte de sufixul *-ar* (prefăcut mai târziu în *-er*) în derivate ca *grăunț*

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

-grăuncer, pivniţă-pivnicer etc , se datoreşte numărului destul de mare al unor părechi de cuvinte împrumutate din bulgăreşte, ca *bolniţă-bolnicer* (mai de mult *bolnicearu* <paleosl *bolĭničari*) E probabil chiar ca încetăţenirea acestui morfonem strein să se datorească faptului că aceeaşi alternanţă între *ţ* şi *č*, în alte condiţii, e adevărat (cf. *mustaţă-mustăcioară, mustăcios*, despre care va mai fi vorba mai departe) exista într'un morfonem vechiu

Imaginabil ar fi ca din părechi de neologisme ca *Paris-Parizian, generos-generozitate* sau *dezarma, dezluziona* (faţă de *descăleca, despleti* etc) să se nască cu timpul morfonemul *s-z* (pentru poziţia intervocalică) De-ocamdată asemenea cuvinte, puţin numeroase şi puţin întrebuinţate, sânt limitate la clasa socială suprapusă, care le simt ca neologisme.

Interesant e cazul morfonemului *h-š*, care a trecut, împreună cu un număr mare de exemple, din slavoneşte la noi şi pe care îl găsim, mai ales în limba mai veche, bunăoară în forme morfologice ca *Ceşi* (plur. de la *Ceh*), *catastişe* (plur de la *catastih*), *ierarşi* şi *ierarşe* (plur. şi vocativ de la *ierarh*), *Leşi* (plur de la *Leah*), *metoaşe* (plur de la *metoh*), *monaşi* (plur de la *monah*), *patriarşi* (plur de la *patriarh*), sau în derivate ca *burduşel* (dimin de la *burduh*), *căptuşi, căptuşală* (derivate din *căptuh* DR. II 594—5), *năduşi* (deriv din *năduh*), *vătăşel* (dimin de la *vătah*), etc Cum însă uneori un *h* final a devenit *f* (*catastif, burduf, vătaf*), formele flexionare şi derivatele cu *š* au fost raportate la tulpina în *f*, încât s'a putut naşte morfonemul *f-š*, de origine slavă, fără ca la Slavi să existe în forma aceasta. Îl întâlnim bunăoară în *Ghimbăşan* „locuitor din Ghimbaf (>germ Weidenbach)", *Ghimbăşel* „afluent al pârâului Ghimbaf", *Holboşan* „locuitor din Holbaf (<germ. *-bach*)".

De obiceiu *morfonemul* nu e împrumutat, ci *este un produs al geniului limbei şi* de cele mai multe ori *nu este decât continuarea, în conştiinţa gramaticală a subiectelor vorbitoare, a unei legi fonologice.*

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

Aceasta se întâmplă atunci când o lege fonologică are repercusiuni în morfologie Astfel bunăoară legea fonologică „*a* neaccentuat, când nu e inițial, se preface în *ă*" din *apparo*>*apăr*, *casa*>*casă*, *carbonem*>*cărbune* etc , repetându-se și în foarte numeroase cazuri ca *lătrat* (din *latratum*, față de *latră*<*latrat*), *bărbat* (din *barbatus*, față de *barbă*<*barba*), sau legea fonologică „*t* urmat de *i* lung accentuat sau de *i* în elemente flexionare se preface în *ț*" din **attītio*>*ațât*, *subtīlis*>*subțire*, repetându-se și în *toți* (din *totī*, față de *tot*<*totus*), *cânți* (față de *cânt*<*canto*), au fost cauza că, din *curat*, derivatul cu sufixul *-ie* nu este **curatie*, ci *curățe*, cu morfonemele *a—ă* și *t—ț*

Spre a înțelege deci morfonemul, e necesară cunoașterea gramaticei istorice.

Dacă în conjugarea *învăț—înveți—învață—învățăm—să învețe* avem alternanța între *e—a—ă*, aceasta se explică după următoarele legi fomologice

După labiale .

a) *e*, accentuat sau neaccentuat, rămâne nealterat înainte de *i* din silaba următoare : *înveți*, *feți*, *peri*, *perișoare*, *fetișcană* ,

b) *e* accentuat se metafonizează în *ea*, care (la Dacoromâni) devine *a*, când în silaba următoare e un *ă* sau *a*, și redevine *e* înaintea unui *e* din silaba următoare *învață*, *față*, *pară* , *să învețe*, *fete*, *pere* ,

c) *e*, indiferent de accent, devine *ă*, când în silaba următoare e un *o*, *u* sau zero *învăț*, *făt* , *învățăm*, *fătărău*

Dar dacă, pentru gramatica istorică, în formele citate, *a* și *ă* sânt sunete evoluate din *e*, din punct de vedere static, nu putem constata decât o alternanță între *e*, *a* și *ă*, fără nici o conștiință pentru raportul etimologic Cu alte cuvinte, pentru cei ce nu mai aveau să aleagă între rostirile coexistente *înveț* și *învăț*, *fet* și *făt* etc [1]), pentru genera-

[1]) „Există diferite „stiluri" de pronunțare, variante gramaticale, cuvinte, întorsături de fraze, care sânt interpretate, de o colectivitate de subiecte vorbitoare, ca aparținând și potrivindu-se generației de bătrâni,

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

ţiile care nu mai luau parte la prefacerea lui *e* în *ă* (după labiala în poziţie „tare"), raportul între *e* şi *ă* în diferitele forme flexionare ale verbului *învăţa* nu mai putea fi cel evolutiv „*e* se preface în *ă* sau *a*, după cum urmează în silaba următoare un *o*, *u*, zero sau un *ă*, *a*", ci cel static „*e* este motivat înainte de *i* şi *e*, pe când *a* este motivat înainte de *ă* şi *a*, iar *ă* înainte de alte vocale ori zero în silaba următoare".

Dacă, spre înţelegerea unui morfonem e necesară, precum văzurăm, metoda diacronică a cercetării, *morfonologia intră în sistemul sincronic*, care, după definiţia lui Jakobson (*Remarques* 15) e „un sistem existent la un moment dat în conştiinţa lingvistică a unei colectivităţi de subiecte vorbitoare şi constituind o premisă indispensabilă a graiului" Forma cea mai caracteristică a proiecţiunii diacroniei în sincronie, e atribuţia unei funcţiuni diferite" (*ibid*)

Morfonemul este adesea inversarea legii fonologice, uneori inversarea greşită

Deoarece lui *fată* (< *feată* < lat *feta*), îi corespunde pluralul *fete*, s'a născut, prin „analogie", şi de la *faţă* (din lat *facia*=*facies*) un plural *feţe*, deşi în acest cuvânt, etimologiceşte, nu avem un *e* ci un *a*, care ar fi trebuit să se păstreze şi la plural (şi de fapt se şi păstra în cele mai vechi texte) Tot astfel alternanţa între *o* şi *u* din *port-purtăm*, *porc-purcel*, care corespunde legii fonologice, după care *o* neaccentuat se preface în *u* (*occido*>*ucid*, *leporem*> *iepure*, *latro*>*latru*), a putut produce şi pe *jor* (alături de literarul *jur*<*juro*) sau pe *scol* (în loc de **scul*<*excub(u)lo*) faţă de *jurare*, *sculare*, după anologia lui *pórt* (<*porto*)—

şi altele, dimpotrivă, care sînt considerate ca apanajul tinereţii, ca un „dernier cri" al modei Dar nu avem a face numai cu coexistenţa, sensibilă pentru subiectele vorbitoare, a particularităţilor de grai u aparţinând mai multor generaţii în viaţă, ci există posibilitatea întrebuinţării mai multor variante în graiul aceleiaşi persoane" (Jakobson, *Remarques*, 15) Despre mai multe „graiuri" la acelaşi individ, după persoana căreia ne adresăm, cf cele arătate în DR IV, 1376

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

purtáre (<*portare*) Simţul că *o* aparţine sılabei accentuate, ıar *u* celei neaccentuate, a produs, când accentul s'a mutat dın cauza sufixulu, dın *păcură*, derıvatul *păcórnıţă*

Metafonıa lui *e* în *ea* şi păstrarea acestu *ea* la Dacoromâni, fiind condiţıonate pe de o parte de accent şı pe de altă parte de *a*, *ă* dın sılaba următoare, vedem cum, prıntr'o ınversare, înaıntea unuı *ı* şı *e* sau când îşı pıerde accentul, un *ea* orıgınar devıne *e* După *deásă—dése*, *deşı*, *îndesà* avem *Munténı*, *Munténce* (în loc de *Munteanı*, *Munteance*, precum se zıcea mai de mult) sau *deluşcán*, *greţós*, *stegár* derıvate dın *deal*, *greaţă*, *steag*

Uneorı aceeaşı formă apare ca rezultat a două legı fonologıce, dın punct de vedere morfonologıc o confundare a lor era aproape ınevıtabılă

Astfel bunăoară, dacă dımınutıvul de la *băıat* este *băıeţél*, orientarea pentru morfonemul *ıá—ıe* ˇ putea fı dată de cazurı ca *ıaz—ıezì* (în care *a* etımologıc, pıerzând accentul, a devenıt *ă*, ıar acest *ă*, ca orıce *ă* după palatale, s'a prefăcut în *e*, cf. *tăıăm* > *tăıem*), dar ea putea fı dată şi de cazurı ca *ıartă*<*lıbertat* — *ıertăm*<*lıbertamus* (în care ınıţıalul *ie* se schımbă în *ıa* prın metafonıe, fiind accentuat, numaı înaınte de *ă* al sılabeı următoare, şı se păstrează de altfel).

Tot aşa, forme de conjugare ca *lásă—lăsăm* (după legea fonologıcă. *a* neaccentuat devıne *ă*) au fost asemănate cu *înváţă—învăţăm* (în care *a* şı *ă* provın dın *e* după labıale) Urmarea a fost dıalectalul *să lese*, după *să înveţe* Căcı adesea *legea fonologıcă*, *înaınte de a ajunge morfonem*, *suferă reduceri sau amplıfıcărı datorıte ınterpretărılor ulterıoare date de subıectele vorbıtoare* Prefacerea lui *a* în *e*, motivată în cazul lui *înveţe* şi explıcabılă, ca analogıe, la *feţe*, din cauza labialeı precedente, apare şı în *lese*, fiindcă subıectul vorbıtor, atrıbuınd-o poziţıeı moı, a extıns alternanţa *a—e*, pe care o cunoştea după labiale (*fată—fete*) şı după palatale (*ıartă—ıerte*), şì asupra cazurılor cu alte sunete precedente. În *Dacoromanıa* V 777 ş. a. am vorbit pe larg despre ınterpretarea ulterioară, pe

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul”
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

care au dat-o, în dialectul dacoromân, subiectele vorbitoare „poziţiei moi", ca factor cu influenţă asupra soartei unor vocale după *r*, şi care explică morfonemul *e—ă* din *rece—răcoare*

Simţul etimologic, în specie simţul pentru raportul ce există între cuvântul primitiv şi între derivat, rămâne mai adesea viu în conştiinţa subiectelor vorbitoare şi în cazurile când nu legi fonologice, ci accidente generale, produc, în tulpină sau în elementul derivativ, modificări din cele mai tulburătoare

Astfel m e t a t e z a nu împiedecă pe *fârtat* să se simtă ca derivat din *frate*, pe *logondă* — cum se pronunţă prin unele regiuni (de ex prin Bran), în loc de *logodnă* — să fie simţit ca făcând parte din aceeaşi familie cu *logodi* *Bârneţ* în loc de *brâneţ*, e fixat, prin sensul lui, de *brâu* şi nu alunecă, din cauza formei, în familia lui *bârnă* Alături de *flocos*, *flocotină*, *flocotos*, avem forma metatezată *flotocos*, care se simte şi ea ca un derivat din *floc*. Chiar şi când atinge sufixul, metateza nu împiedecă analiza, precum se vede din forma moldovenească *cuptior*, născută prin metateză din *cuptoriu*, în *cărţăluie* în loc de *cărţulie*, sau în *pusteitate* (*Letopiseţe* I 196/34) în loc de *pustietate*.

De asemenea simţul etimologic distinge raportul între derivat şi primitiv şi în cazuri de c o n t a m i n ă r i. Astfel *colătăcì*, născut din *încolăcì*+*împletecì*, se simte ca un derivat din *colac* (Abia în forma metatezată şi alterată prin asimilare vocalică, *încotolocì*, legătura originară se pierde şi, e t i m o l o g i a p o p u l a r ă îl apropie mai de grabă de *cotoc*, interpretându-se ulterior şi sensul ca „a se *încolăcì* ca un *cotoiu*") Tot astfel, *iepurină* „iapă sprintenă ca un iepure" (*DR V* 204), deşteaptă simultan imaginile celor două tulpini *iapă* şi *iepure* La o analiză greşită duce etimologia populară în *gâtleţ*, considerat ca un derivat din *gât* (deşi un sufix *-leţ* nu există în româneşte), pe când de fapt cuvântul s'a născut, prin metateză, din

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

**gâlțeț*, care e un derivat din slavul *glŭtŭ* cu același sufix ca în *gățeț*, *vârteț*, etc.

Chiar când, în urma unei analize greșite, se extrage o tulpină scurtată, legătura cu cuvântul primitiv rămâne vie în conștiința celor mai multe subiecte vorbitoare. Așa e cazul lui *gălbuiu* din *galben* modelat după *albuiu* (dacă *gălbuiu* nu e cumva un derivat vechiu din *galb*, păstrat în istrorom *gabu* < lat *galbus*)

Tot astfel *grăbos* (DR V 191) nu se simte ca un derivat din *grabă*, cu care nu are nici o înrudire semantică, ci din *greabăn*, deși o tulpină *greb* nu e îndreptățită, ci a rezultat din *grebănos*, considerat, printr'o analiză greșită, ca *greb*+*ănos* (în loc de *greabăn* + *os*) Și în numirile de vite de felul lui *Virian* „bou fătat Vineri", *Vinaie* „vacă fătată Vineri", se simte legătura cu cuvântul primitiv, deși tulpina apare în forma scurtată *vir-* și *vin-*, întocmai precum *Griguță* e un diminutiv din *Grigore*. Radicalul se simte în cele mai multe forme hipocoristice de la nume proprii, foarte scurtate

Cu acestea se pot asemăna cazurile de haplologie, în care apare modificată forma sufixului, ca în *armurar* (alături de forma întreagă *armurărar*) „plantă care vindecă boala armurare", *armăsărit* (în loc de **armăsărărit*), *dreptate*<**directatem* în loc de **directitatem*.

Nici cazurile de asimilare (acord) și disimilare (diferențiare) nu tulbură recunoașterea tulpinei Astfel același cuvânt *logodnă*, pe care l-am întâlnit metatezat, apare pe alocuri și cu transformarea lui *dn* în *rn* *logornă*, fără ca legătura lui cu *logodi* să se piardă din conștiința subiectelor vorbitoare, deși un sufix *-nă* nu e productiv în românește. Analiza în tulpină și sufix nu este împiedecată în formele cu asimilare vocalică ca arom *mușitic* (alături de *-mușătic*), diminutiv din *mușat*, și cu asimilare consonantică ca în *veșteț* (în loc de **veștezi*, din *veșted*, ca *asurzi* din *surd*) sau în vechiul *împuciciune* (în loc de *împuțiciune* din *împuți*) În diminutivul *Gheorgachi* (odinioară des întrebuințat), disimilat din *ġeorġaki*,

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

se simte tulpina *Gheorghe*, iar în *ustunoiu*, asimilat din *usturoĥu*, tulpina *ustura* Uneori, fireşte, tulburările produse de disimilări, pot da naştere la interpretări greşite, precum i s'a întâmplat chiar unui filolog cu un simţ etimologic atât de fin ca P. Papahagi, care vedea în *răscăcăra* un derivat din *căca*, deşi varianta *răscrăcăra* trebuia să-l facă să recunoască legătura lui etimologică cu *crac* Când efectul asimilării sau disimilării atinge sufixul însuşi, atunci se pot naşte nişte variante, pe care simţul gramatical le clasează totuşi între sufixele existente, fără să se împiedece mult de forma lor schimbată Astfel, prin asimilare vocalică s'a născut varianta *-emânt* (din *-imânt*) în *coperemânt* (la Coresi regulat *coperimânt*), din *cheflălui* avem cele două forme cu asimilare *chefelui* şi *cheflului*, în loc de *răzuitoare* se aude *răzătoare* alături de *căpitâĥu* „căpătâiu", avem, la Românii, *căpitiĥu* şi *căpituĥu*. (Acesta din urmă e şi la baza dacoromânescului *căpătui*).

Asimilările consonantice, când ele atinge sufixul, pot da naştere chiar la unele pseudosufixe, pe care simţul gramatical le înşirue de obiceiu între sufixele compuse, precum *brăcinar* şi *căcănar* (în loc de **brăcirar* şi **căcărar* din *brăcire* şi *căcare*), *puţintel* (în loc de **puţincel*) şi celelalte cazuri pe care le-am arătat în *DR* I 322—328. Sânt chiar limbi, ca cele turce, în care asimilarea devine un principiu („sinharmonia") al sistemului derivativ.

Cazul opus disimilării complete, p r o p a g a r e a, a putut produce şi ea forme nouă de sufixe, care sânt clasate ca variante ale celor existente Astfel propagarea nazalei din tulpină în sufix apare în *junincă*, apoi în *basmangiu* (care dă naştere la *boiangiu* etc) şi în *scăunenciu* (care dă naştere la *tăurenciu* etc) Cf *DR* IV 717—719

Regularitatea cu care apare un morfonem e mare, uneori chiar mai mare decât regularitatea pe care o observăm în fonologie

Astfel franc *bonne* a fost împrumutat subt forma *bonă*, dar franc *baronne* are la noi forma *baroană*, căci

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

legătura lui cu masculinul *baron* a produs morfonemul *o—oa*, după analogia lui *domn—doamnă* și a altor perechi de cuvinte de acest fel. Pierderea accentului în derivate, mai ales în derivatele cu mai multe silabe, produce mai adesea o schimbare a lui *a* în *ă*, decât lipsa accentului în cuvinte împrumutate *basmà—bășmăluță, geamandan—gemăndănaș, dascăl—dăscălesc, dăscălime* etc (cf Philippide, *Principii* 18 și *DR* II 53) Tot astfel *ia* să păstrează în poziție atonă în cercuri mai largi (și în limba literară) în *iatac* decât în derivatul *ietăcel* Precum vom vedea însă mai târziu, avem cazuri destul de numeroase în care asemenea morfoneme nu se ivesc

Există chiar o tendință pronunțată în sistemul morfologic al limbei române, de *a da preferință, în formele flexionare și în derivate, tulpinei „alterate"* În limba franceză, bunăoară, foarte adesea singularul nu se mai deosebește, în rostire, de plural, nici prin plusul unei terminațiuni, nici prin modificări în tulpină (*un père, deux pères*) și tot astfel, la cele mai multe verbe, avem aceeași rostire pentru persoanele 1, 2, 3 și 6 (*je marche, tu marches, il marche, ils marchent, je marchais, tu marchais, il marchait, ils marchaient*), deosebirea fiind doar în pronumele personal premergător Dacă se face deosebire, aceasta privește mai ales partea accesorie a cuvântului, dezinența (*marchons, marcha, marchant,* etc , chiar și *aimons, aima, aimant,* în locul mai vechiului *amons* etc). Numai foarte rar diferențiarea între diferitele forme morfologice se face prin schimbarea vocalei radicale (*je fais—je fis*) sau și prin schimbarea aceasta (*je peux—je pus—je pouvais ; je meurs—nous mourons*), ca în limba germană (*trinken — tranken—tränken , gewinne — gewann — gewonnen*) Când, în franțuzește, diferitele forme flexionare se deosebesc și prin modificări ale tulpinei, avem a face cu cazuri „neregulate" de declinări sau conjugări, care nu se pot subsuma ușor în categorii. Astfel în pluralul multor verbe, apare o consonantă, care lipsește (în rostire) în singularul prezentului indicativ și care este la unele *t* (*je sors—nous sor-*

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

t-ons, la altele *m* (*je dors—nous dor-m-ons*) la altele *z* (*je dis—nous di-s-ons*), etc , fără ca să se poată fixa categorii cu morfoneme distincte

La noi, dimpotrivă, trebuinţa de a distinge singularul de plural sau o persoană de alta e atât de mare, încât, când avem libertatea alegerii, de cele mai multe ori nu ne mulţumim cu plusul unei terminaţiuni, ci *preferim formele care prezintă cele mai multe morfoneme* Astfel se explică de ce dezinenţa *-i*, care atacă nu numai velarele, ci şi dentalele şi, regional, şi labialele precedente, a putut fi împrumutată de la conjugarea IV şi generalizată la celelalte (*lauzi*, *scoţi* etc ca *auzi*), de ce pluralele în *-i* s'au generalizat la declinarea III (cf *Une survivance du latin archaique* în *Mélanges Thomas*, p 362—365) trecând apoi şi la declinarea I (deci *glandes* a devenit mai întâiu **glandīs>ghinzi*, iar acest plural de la singularul *ghinde* s'a generalizat şi asupra singularului *ghindă* Cf *Convorbiri Literare* XXXIX 62) Tot aşa se explică, mai ales, de ce schimbarea lui *a* în *ă* din plurale ca *ţări* s'a generalizat şi asupra celorlalte substantive feminine . s'a zis *părţi*, căci acest plural nu se deosebeşte de singularul *parte* numai prin terminaţie, ci şi prin alterarea lui *a* în *ă* şi a lui *t* în *ţ* Pluralele *roţi* (cu morfonemele *oa—o* şi *t—ţ*) şi *străzi* (cu morfonemele *a—ă* şi *d—z*) vor ieşi cu timpul învingătoare asupra pluralelor *roate* şi *strade* Tendinţa aceasta de a marca şi prin schimbări de sunete în tulpină diferitele forme flexionare, a produs exagerări ca : *ciasoarnice* (plural de la *ciasornic*) alături de normalul *ciasornice* ; *frăţâni* însă *tătâni* (căci de obiceiu omul are un singur *tată*, dar mai mulţi *fraţi*) , regional şi *piepţini* (şi la Aromâni *kapţâń*), plural de la *pieptine* , la Aromâni şi *keţiri* „pietre", pluralul de la *katră*

Acelaşi lucru se poate observa şi în derivaţiune, unde morfonemul *a—ă* îl întâlnim bunăoară în derivate ca *Săcărea*, *Căldărea*, despre care am vorbit mai pe larg în *Zur Rekonstuktion des Urrumanischen*, p. 31. Preferinţa pentru tulpinele alterate se observă şi la derivatele de-

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

verbale, unde câteva verbe cu *tț* și *dț* la sfârșitul tulpinei au atras după sine generalizarea tulpinelor în *ț* și *z* la gerundiu, adjective și abstracte verbale de felul lui *scoțând*, *arzător*, *răzătură*, chiar și *crezare*, *vânzare*. Întâlnim și „exagerări" de felul lui *boușor* — plur. *boișori*, *iedișor* — plur *iezișori*, cu care m'am ocupat în „Homenaje a Menéndez Pidal" III 265 (*Derivarea cu sufixe de la tulpina pluralică*). În acest din urmă studiu arătam că, după modele străvechi ca *omen-esc*, *căpăt-âiu*, *șel-ar*, *frigur-os*, etc, s'a putut încetățeni uzul de a formà în românește derivate de la tulpina pluralului, precum *cărțaș* „cel care joacă cărți", *dințar* „instrument de strâmbat dinți", *îngândurat* „plin de gânduri", *năzuros* „care face nazuri", etc [1]) Tot acolo am arătat însă, că dacă avem atât de des, în derivate, tulpina „alterată", aceasta nu se datorește totdeauna derivării de la plural, ci mai adesea analogiei: *duioșenie* (în loc de **duiosenie*) s'a orientat după sinonimul *duioșie*, *verzuiu* (în loc de **verduiu*) după sinonimul *verziu*, *băiețaș* și opusul *băiețoiu* (alături de *băietan*) după *băiețel*, etc [2]) Tot astfel, dacă prin părțile, Sibiiului se zice *petat* în loc de *pătat* și, prin alte părți, a *fețui* în loc de *fățui*, iar, prin Moldova, *mesuță* în loc de *măsuță*, aparția cu totul neregulată a lui *e* se datorește, în cazurile dintâi, pluralului (căci sensul e „cu

[1]) *Colțat* și *colțos* „cu colți (=dinți) mari sau mulți" stă alături de *colțurat* sau *colțuros*, „cu colțuri (= unghiuri) mari sau multe"

[2]) Ca dovadă că e așa, am citat acolo (p 266) cazul lui *grămăjuie*, care nu poate fi derivat din pluralul *grămezi*, ci s'a orientat după sinonimul *grămăjoară*, în care *j* e normal Alte exemple doveditoare sânt următoarele De la *slăbină* e derivat diminutivul *slăbiuță* (DR *V* 222,324), de la *prăjină* am auzit de repetate ori, în Bran, diminutivul *prăjiuță*, diminitivul de la *suman* e (la Sadoveanu) *sumăreș* De sigur că, înainte de ivirea acestor derivate neregulate, au existat formele *slăbioară*, *prăjioară*, și *șumăior*, cu dispariția normală a lui *n* înaintea sufixului *-ior* (ca în *bătrâior*, *rumeior*), numai mai târziu — poate după analogia unor cuvinte ca *săbioară* = *săbiuță* sau *sicior* = *sicreș* — s'a produs substituirea de sufix

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

p e t e multe" şi „a da f e ţ e"), iar în cazul din urmă sinonimului *mesică* sau *mesiţă*

Adăogându-se, precum am arătat în articolul citat, la aceste cazuri de derivare de la tulpina pluralului şi de orientare după sinonime (sau opuse) cu tulpina alterată, şi cazuri ca *vineţeală*, *Flămânzilă*, raportate în mod eronat la adjectivele *vânăt* şi *flămând* (în loc să fie raportate la verbele *vineţi* şi *flămânzi*), s'au putut extinde tulpinele cu consonantă alterată şi asupra unor derivate de felul lui *Apolzean* „locuitor din Apold", *Bănăţean*, sau proaspătul *regăţean*, cu *z* şi *ţ* în loc de *d* şi *t* (căci înainte de sufixul *-ean*, de origine slavă, dentală ar trebui să rămână nealterată, ca în *Abrudean* etc) Cred că analogia care a produs pe *ţ* în aceste cuvinte trebue căutată în derivate de felul lui *Urlăţean* „locuitor din U r l a ţ i". Pentruca asemenea analogie îndepărtată să se poată însă produce, trebuia să existe în limbă o pronunţată preferinţă pentru morfonem şi pentru tulpinele mai pregnante

Că de fapt există o asemenea tendinţă generală de a alege tulpina alterată, o vedem la *cioareci*, care e un p l u r a l e t a n t u m, şi de la care avem totuşi derivatele *ciorecuţi*, *ciorecaşi*, *ciorecat*, *încioreca* Precum avem *k* în *porcar*, care însemnează „păzitor de p o r c i", tot astfel putem avea *k* în *ciorecat*, care însemnează „îmbrăcat cu c i o a r e c i" Punctul de plecare e a se căuta în derivate vechi, de pe timpul când *c* înainte de *e* şi *i* nu devenise africată, deci în derivate de felul lui *împĕca* faţă de *pace*, *pureca* faţă de *purece*, *dulcoare* faţă de *dulce* şi *dulceaţă*, *pescar* faţă de *peşte* etc şi în multele metaplasme de felul lui *purece=purec*, *berbece=berbec* etc Din momentul când existau atâtea modèle, morfonemul *k—č* a putut să se repete şi în derivate mai nouă, fie că s'a ales variante cu *č* (*ğ şt*), ca în *dulceag*, *împăciui*, *sângios*, sau mai des, varianta cu *k*, *g*, *sk*, ca în *cincar* „cal de c i n c i ani", *berbecar* „păstor de b e r b e c i", *forfeca* „a tăia cu f o a r f e c i l e", *pântecare* „boală de p â n t e c e", *pescni* „a prinde p e ş t e", *cinzeacă* „măsură de c i n z e c i de

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

grame", chiar și *prășcar*, derivat din *praștie*, al cărui *șt* nu se reduce la un *sc* mai vechiu, și *prepelicar* (în loc de *prepelicer*), derivat din *prepeliță* A admite ca Tikin (*Dicț. rom.-germ.* s v), din cauza lui *k* de la sfârșitul tulpinei, că *cincar* e un derivat vechiu, mi se pare greșit Pentru simțul limbei noastre, tulpina cu *k* este mai „pregnantă" decât cea cu *č*, și de aceea iese biruitoare în derivate de felul lui *cearcăn, floacăn, leagăn, mesteacăn, tragăn; strigăt, treacăt, gâgăt* „gâgâit" (cu care m'am ocupat în *DR.*III 397); de aceea, încă din vremuri străvechi, *facio* devine **faco*, terminația *-ando* și sufixele *-atorius* și *-atura* se extind și asupra verbelor de conj II—III (mai întâiu, probabil, în *tăcând, mergând, făcător, alergătură* etc), de aceea variantele *-an, -ală* și *-ască* ale sufixelor *-ean, -eală* și *-ească*, îndreptățite, din punct de vedere al fonologiei, numai după *rr* și labiale (regional și după *s, z, ț* și *ș, j*) apar și după velare *Nădlăcan* „locuitor din Nădlac", *încurcală, brâncă gâscască* etc., de aceea, în sfârșit, când o alegere între sufixele *-anie* și *-enie* este posibilă, se leagă sufixul *-anie* de preferință de varianta cu velară a tulpinei: *prefăcanie, petrecanie, spălăcanie, rătăcanie*

Nu este, cred, de prisos, să ne oprim un moment spre a ne da seamă de un lucru, care nu este lipsit de interes. Am spus mai nainte că din *porc* și familia acestui cuvânt se extrage o tulpină PORK cu variantele PORČ, PURČ, etc , iar la *croarecĭ* și familia acestui cuvânt am considerat ca tulpină CIO(A)REČ, și ca variantă CIO(A)REC, fiindcă acest cuvânt e un plurale tantum Dar sântem noi oare îndreptățiți să zicem că dintre PORČ, PORČ, PURČ, etc., tulpina e tocmai PORK, adecă cea extrasă din forma nominativului singular a cuvântului radical și nu PORČ, adecă tulpina extrasă din plural, când acest cuvânt e întrebuințat tot atât de des la plural ca și la singular? N'am putea spune cu același drept că tulpina e PORČ, sau PURČ, și că PORK e o variantă? Cu alte cuvinte, forma pluralului (*porcĭ*)

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

sau a diminutivului (*purcel*) nu are aceeaşi valoare lingvistică ca şi forma aşezată de dicţionar în titlu sau de gramatică la locul întâiu din paradigmă?

Cred că nu, cel puţin în mod normal. Însuşi faptul că în dicţionar şi în gramatică cuvântul a fost înregistrat în forma nominativului singular nu poate fi numai întâmplător. Cel dintâiu lexicograf sau gramatic care a dat preferinţă acestei forme, a făcut-o fiindcă aşa i s'a părut firesc, iar lexicografii şi gramaticii următori l-au imitat, fiindcă nimănui nu i-a trecut prin gând că altă formă morfologică a cuvântului ar putea-o înlocui. Cazul subiect şi singularul — în afară de pluralia tantum, firește — sânt cele ce răsar în mod normal în mintea vorbitorului şi din ele extragem, nu numai în filologie, ci şi în gramatica nescrisă, tulpina-tip

La verbe, forma care se iveşte mai întâiu în minte, este persoana I singular din prezentul indicativului, pe care o întâlnim la locul prim în paradigmele de conjugare şi o întâlnim şi în titlu în dicţionarele latine şi greceşti Tendinţa egocentrică şi interesul pentru actualitate, face ca noţiunea verbală, când nu este precizată mai de aproape, să răsară în primul plan al atenţiei în forma ,,eu'' şi ,,acum'', infinitivul, aşa cum îl găsim în dicţionarele celor mai multe limbi moderne, e o inovaţie lexicografică, presupunând un proces de abstracţie mai complicat Deci, întocmai precum din nominativul singular extragem tulpina-tip PORC, tot astfel din persoana I a singularului prezentului indicativ extragem tulpina PORT (cu v a r i a n t e l e PORŢ, POART, PURT)

Că de fapt este aşa, o vedem din felul cum se produc analogiile Legea fonologică, după care ,,*ân* accentuat se preface în *âin* înaintea unui *e* din silabe următoare'', apare în *mâine*, *câine*, *pâine* Cazurile sânt prea puţine pentru ca din ea să se stabilească un morfonem Tulpina extrasă din n o m i n a t i v u l s i n g u l a r al celor două substantive din urmă, se generalizează şi asupra derivatelor *câinos*, *pâinuţă*, etc. Dimpotrivă, tulpina nominativu-

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

lui *bătrân*, *Român*, *stăpân* și a persoanei I din singularul prezentului indicativ *rămân* apare, prin analogie, și în vocativele *Române*, *stăpâne*, în femininul plural *bătrâne* și în persoana 3 *rămâne* (deși se găsesc și urme de *rămâine*). Cazuri ca *vărs* în loc de *viers* < lat *verso*, *lăs* în loc de *las* (din *lăsăm*, *lăsare*) sau *rugă* (în loc de **roagă*), derivat post verbal din *ruga*, sânt cu mult mai rare sau cu mult mai puțin răspândite decât *ședem*, *ținut*, *pierind*, *lăudăm*, etc (în loc de **sedem*, **ținut*, **perind*, **lădăm*).

În cele precedente am avut ocazia să vedem cât de activ și de desvoltat este, la subiectele vorbitoare, simțul gramatical, care diriguește morfonemul [1]) Dacă avem însă atâtea exemple despre siguranța și promptitudinea cu care lucrează acest simț, nu e mai puțin adevărat că avem și exemple, care denotă contrariul Acestea nu pot fi neglijate, ci merită, din potrivă, o examinare cu cea mai vie curiozitate științifică

Într'adevăr, azi, când concepțiile noastre despre limbă se deosebesc în atâtea privințe de ale înnaintașilor noștri, „excepțiile" nu mai sânt pentru noi un element tulburător, menit să zdruncine credința în regularitatea matematică a „legilor" Pentru neogramatici, excepția trebuia e l i m i n a t ă printr'o explicare, și nu mai interesa din momentul ce era explicată Când nu izbutea să lămurească cazul refractar, lingvistul nu admitea totuși existența excepției, ci numai imperfecția mijloacelor de investigație și a cunoștințelor celor ce studiază limba.

---

[1]) Exemple s'ar putea aduce și din alte limbi, în care morfonemul ia înfățișări cu totul deosebite de cel românesc Rămânând pe teren romanic, voiu cita numai cazul sunetelor inițiale ale unor cuvinte, schimbate prin fonetică sintactică Astfel e *z*, care, adăogat la începutul unui cuvânt, servește în franțuzește, în anumite împrejurări, la formarea pluralului, de ex *un homme* (rostit *om*) — *deux hommes* (rostit *zom*), sau dublarea consonantei inițiale, în Italia, în cazul proporțional, de ex *Roma* — *a rroma*; sau sonorizarea și spirantizarea afonicei inițiale în unele dialecte din Sardinia, *casu* — *su ɣasu*, *tazzu* — *su ðazzu* etc.

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

Astăzi, când ştim că limba nu este în afară de noi, ci în noi, când subiectul vorbitor nu mai e considerat ca un transmiţător pasiv, ca un fel de instrument inconştient al graiului tradiţional, ci ca un generator al lui, care intră cu toată personalitatea sa, marcantă sau lipsită de originalitate, în desvoltarea limbei, astăzi cazurile refractare ni se par ceva normal şi deci ne interesează în cel mai mare grad, căci ele ne dau putinţa să cunoaştem măsura în care colectivitatea reacţionează faţă de inovaţiile individuale Azi mai ştim, că, precum există oameni cu talent pentru desemn, pentru declamaţie, ori pentru matematici, tot astfel există şi oameni cu t a l e n t p e n t r u l i m b ă Urmele pe care aceşti creatori de valori nouă le lasă în graiul tradiţional sânt mai însemnate decât contribuţia celorlalţi, mai mulţi, dar cu mai puţin spirit inventiv sau lipsiţi de aptitudini de buni gospodari faţă cu materialul linguistic moştenit. Între aceşti mulţi se găsesc, ca în viaţa de toate zilele, elemente supuse ordinei sociale, alături de spirite fără simţ tradiţionalist şi de firi răzvrătite: „si s o c i a l i s é e s que soient les formes de notre vie psychique, l'i n d i v i d u e l ne peut être ramené au social" (S Kacevski, în *Mélanges* I 88) Precum există oameni care n'au „ureche" pentru muzică, tot astfel sânt indivizi cărora le lipseşte simţul pentru raporturile constante între elementele linguistice Dar, spre deosebire de muzică, unde cântarea „falsă" va fi totdeauna remarcată ca ceva supărător, şi deci nu se poate încetăţeni, în vorbire ne obicinuim uşor cu o formă „greşită" Ajunge ca cel ce o pune în circulaţie să aibă prestigiul necesar, pentruca ea să fie imitată, primită, transmisă şi chiar generalizată

Astfel fiind lucrurile, de mirare nu este că avem neregularităţi, ci inexplicabil ar fi dacă ele n'ar există. Nu trebue mai ales uitat un lucru . nu toţi oamenii dispun de acelaşi material linguistic, încât „regulele" pe care le extrage fiecare din noi sânt întemeiate pe exemple diferite şi une-ori capabile de a fi interpretate în diferite

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

feluri E adevărat că spre a ajunge la aceeași concepție asupra stilului roman sau gotic nu este necesar să fi văzut aceleași monumente arhitectonice, dar nu-i mai puțin adevărat că concepția ce și-o face fiecare din noi despre un stil diferă în amănunte de concepția altora.

Înainte de toate, *nu orice alternare de sunete* în diferitele forme sau în familia unui cuvânt *ajunge să fie observată de subiectele vorbitoare* Astfel, schimbul între *k* și *č* în *păduche* (<peduculus) față de *păducel* (<*peducellus) ne mai întâlnindu-se în alte exemple, n'a fost remarcat, deși înrudirea celor două cuvinte e evidentă pentru orice Român. Dar chiar când numărul cuvintelor supuse unei legi fonologice este destul de mare, nu urmează ca morfonemul să se ivească totdeauna. Acesta e bunăoară cazul lui *au* care s'a schimbat în *a* (*ă*) înainte de accent (cf DR IV 706). În loc ca formele cu *au* și *a* (*ă*) să fie repartizate în morfologie și derivațiune după legea fonologică, în loc ca să avem deci *laud* — **lădare* **desfauc* (**disfabico*) — *desfăcare* și *caut* — *cătare*, avem, sau generalizarea formei rizotonice *lăudare*, *aurar*, *tăurenciu*, sau a celei accentuate pe terminație *desfác* (cu toată omonimia cu *disfacio*), sau bifurcarea . *caut* — *căutare* alături de *cat* — *cătare*

Întocmai precum cuvintele nouă, când intră în limbă, une-ori sânt imediat asimilate cuvintelor vechi, iar alte-ori se simt ca streine și nu izbutesc să se încetățenească timp îndelungat, tot astfel *împrumuturile*, *mai ales neologismele*, *și câteva creațiuni spontane*, *sânt adesea refractare morfonemului* Lipsa morfonemului este, până la un oarecare grad, stigmatul intrusului în limbă

Am citat mai înainte cazul lui *baroană*, neologism, care are morfonemul *o—oa* , s'ar putea cita și altele, de origine recentă de tot, ca *claxon* sau *combinezon*, cu pluralele *claxoane*, *combinezoane* Alături de ele există însă altele, care „n'ar suna bine" dacă li s'ar aplica acest morfonem, de ex *cazonă* (femin. de la *cazon*), sau forme verbale ca *adoptă*, *aprobă*, *transportă* (în Ardeal · *adoaptă*, *aproabă*,

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

transpoartă), alături de *ınvoacă*, *provoacă* etc. Mai interesant este că şi femininul de la *fost*, deşi cuvânt străvechiu, este (nu numai *foastă*), ci şi *fostă*, şi că, de la verbul vechi *desvolt*, persoana 3 e *dezvoltă* alături de *desvoaltà* Explicarea ar putea fi următoarea · *fost* (în legătură cu un substantiv), traducând pe lat. „ex" sau pe franc „ancien", e o noţiune nouă şi nepopulară la noi, încât expresii ca „fost ministru", decalcate după „ancien ministre", se pot asemăna cu neologismele Aceasta ar explica de ce se zice, fără morfonem, „*fostă* prezidentă a societăţii Crucea roşie". Tot ca neologism simt unii pe *a desvolta*, căci ţăranul nu zice că un copil e *l ne desvoltat*. Rămân totuşi cunoscutele cazuri : *cote* alături de *coate* (pluralul de la *cot*), *roibă* alături de *roaibă* (femininul de la *roib*) ş a , pentru care nu ajunge această explicare

Tot astfel, morfonemul *s*—*ş* îl găsim şi la neologisme de felul lui *cactuşi* (pluralul lui *cactus*), *ortodocşi* (pluralul din *ortodox*) Dacă la Coresi întâlnim încă pluralul *evanghelisti* în loc de *evanghelişti*, cum zicem astăzi, cauza este că el se mai simţea ca vorbă streină. De ce însă pluralul lui *trist*, cuvânt vechiu şi popular, este, în Palia de la Orăştie (163/4 ed Roques), *tristi*, nu *triştı* , de ce pluralul de la *Sas* este, prin Braşov, *Sasi* (nu *Saşi*) , de ce pluralul de la *casă* nu-i numai *case* şi *căşi*, ci, în unele regiuni, *căsi* ? Alături de *lăţime*, *înălţime*, *preoţime*, *cruzime*, cu alterarea regulată a dentalelor înaintea lui *i* lung şi accentuat din sufixul *-imen*, avem *desime*, *grăsime*, *grosime*, *îngustime*, mai rar *josime* şi *totime*, precum şi *surdime* alături de *surzime*. Pe vremuri, când mi se părea că o explicare, chiar când îi lipseşte puterea de a convinge, e preferabilă lipsei oricărei explicări, credeam că „neregularitatea" din *grosime* se datoreşte faptului că odinioară am avut şi noi, ca Italienii, derivatul **grosume*, şi că numai mai târziu sufixul *-ume* a fost înlocuit prin *-ime* (care s'a substituit la noi şi lui *-ame*), fără ca tulpina să se schimbe. Dar asemenea neregularităţi nu se ivesc numai la derivatele în *-ime*, ci, deşi mai rar, le întâlnim şi la derivatele

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

cu alte sufixe, de ex *argintiu* alături de *argințiu* (ca *vineţiu* etc), *părintesc* alături de *părinţesc* (ca *preoţesc*, *frăţesc* etc), *săgetea* alături de *săgeţea* ş a

În unele cazuri putem întrezări cauza care împiedecă să apară morfonemul. Astfel ea ar putea fi o m o n i m i a în cazuri ca *feţie* (alături de *avuţie*, *bărbăţie*, *beţie*, *blăstămăţie*, *bogăţie*, *curăţie*, *luminăţie*, *preoţie*, *sfinţie* etc), căci **feţie* ar putea fi considerat ca un derivat de la *faţă*. (Totuşi, în cursul acestei lucrări am cunoscut exemple ca *bârneţ* sau *cârşoară*, la care omonimia nu-i supărătoare)

Dacă alături de *coţocel*, *petecel*; *porcesc*, *drăcesc*; *calicie*, *moţicie*, *adâncime*, *sărăcime*, *broştime*, *broştet* etc, cu morfonemul *k* (*sc*) — *č* (*şt*), avem derivatele *furchiţă*, *măciuchiţă*, *nuchiţă*, *broschiţă*, *ploschiţă*, cauza e, probabil, un fel de disimilare prohibitivă, spre a evità urmarea *č-ţ* în două silabe învecinate (**nuciţă* etc), supărătoare pentru Român.

Dar asemenea explicări nu trebue forţate, precum se poate vedea din următorul caz. Alături de *coc—cuptor*, *porc—purcel* avem *coptură* şi *porcărie*, alături de dialectalul *purcar* şi *murar* (cf. şi numele propriu *Purcariu* şi *Murăroiu*) avem pe literarul *porcar* şi *morar*, deci o inconsecvenţă patentă în aplicarea morfonemului *o—u* (care a produs totuşi şi analogii ca *ţor*, *scol*, *păcorniţă*, citate mai sus)

Unii admit că formele cu *o* sânt mai nouă, deci născute într'un timp când legea fonologică a lui „*o* neaccentuat devenit *u*" nu mai era „în acţiune". În potriva acestei păreri, care caută explicarea în c r o n o l o g i e, se pot cită însă cazuri ca *amorţesc*, *cornut*, *dogar*, *înfloresc*, *mortăcină*, *porcăreaţă*, *întortochia*, cărora le corespund şi în latineşte derivatele atestate sau pe care sântem îndreptăţiţi să le presupunem străvechi. **am-mortio*, *cornutus*, *dogarius*, *floresco*, *morticina*, *porcaricia*, **intortuculare*.

Imaginiabil ar fi şi aceea ca formele cu *o* să reprezinte o desvoltare mai evoluată a formelor mai vechi, cu *u*, de oarece dialectele — de obiceiu mai conservative — păstrează mai multe forme cu *u* (*amurţi*, *durmi*, *înfluri*, *murar*, *purcar*, *purcăreaţă* etc.) şi deoare ce unele forme, pe care azi le ro-

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

stim cu *o*, se găsesc de fapt în textele vechi cu *u*, iar trecerea lui *u* proton în *o* e dovedită prin exemple ca *rumân* > *român*[1]), *cuperi* > *coperi*, *cuprinde* > (regional) *coprinde*, *un om* > (pe alocuri) *on om* etc Dacă pentru unele cuvinte, ca *îngrupa*, *durmita*, *uspăta*, atestate în veacurile trecute, această explicare e admisibilă, ea nu se potriveşte pentru mulţimea altor cazuri

Nici explicarea g e o g r a f i c ă nu e probabilă, căci n'avem nici un indiciu serios să credem că oscilarea între formele cu *o* şi *u* s'ar reduce la două rostiri diferite regionale, care s'ar fi întâlnit în limba literară.

Mai de grabă s'ar putea admite o divergenţă de natură s o c i a l ă, căci une-ori putem face observarea că formele cu *u* se întâlnesc mai des la clasele sociale inferioare, iar cele cu *o* la cărturari şi în limba literară Aceeaşi observare se poate face cu morfonemul *a*—*ă* în derivate de felul *căstănu* (literar *castanu*) etc şi mai ales cu morfonemul *e-ă* şi *ea-a* în *märg-mergi*, *vorbăsc*, *tocmală* etc , caracteristice pentru graiul ţărănesc din multe regiuni Se pare chiar — dar această chestiune ar trebui urmărită cu atenţiune într'un studiu mai amănunţit — că *simţul gramatical se manifestă la omul incult mai ales printr'o aplicare riguroasă şi o generalizare a morfonemului, pe când la omul cult mai ales printr'o trebuinţă de analiză precisă şi printr'o tendinţă de simetrie în interiorul categoriilor gramaticale* Cu alte cuvinte Ţăranul moldovean şi ardelean rostesc *vorbăsc* (dar *vorbeşti*), *tocmală* (dar *tocmele*) fiindcă zic şi *văd* (dar *vezi*), *măr* (dar *mere*), iar cărturarul zice *vorbesc*, *tocmeală* fiindcă zice şi *gătesc*, *gonesc*, *întineresc* etc , *gătează*, *încetineală*, etc

Ar fi însă greşit să generalizăm această observare, căci este sigur că şi necărturarul are un simţ desvoltat pentru simetria gramaticală şi pentru schematizarea morfemului. Astfel vedem cum legea fonologică, de dată relativ re-

[1]) Forma cu *o* apare în Palia de la Orăştie, unde mai avem şi *conoscu* şi *domnezeu* alături de *dumnezeu*

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

centă, după care „un *a* accentuat se schimbă în *e* dacă e precedat de *i* şi urmat de poziţie moale" nu se întinde asupra tuturor formelor flexionare Se zice *buruiene* (pluralul de la *buruiană*), *Stoiene* (vocativul de la *Stoian*), şi tot astfel *băieţi* şi *băiete* (pluralul şi vocativul de la *băiat*) sau *muieţi*, fiindcă nici *băiat*, nici *muieţi* nu se mai simt ca participii Când însă de la verbul *muia* şi de la *băia* (= scălda) se formează participiul-adjectiv *muiat* şi *băiat*, aceste forme menţin şi la plural pe *a* neschimbat, încât se zice *doi băieţi îmbăiaţi* sau *doi muieţi muiaţi* Simţul că, la conjugarea în *-are*, participiul are terminaţia *-at, -ată, -aţi, -ate* (*lăudat, lăudată, lăudaţi, lăudate*) a oprit prefacerea lui *a* în *e*. Tot tendinţa de a schematiza morfemul produce nesiguranţa noastră în forma ca *îngenuchiare* sau *îngenuchere*, *studiind* sau *studiând*, etc.

În sfârşit, păstrarea lui *o* se mai explică şi prin conştiinţa legăturii etimologice între derivat şi radical Cu alte cuvinte, dacă în *porumbac, domniţă, domnişor, florar, bocâncar, clonţar, coţocar, covrigar, lopătar, porumbar, rotar, scorţar, scrânciobar, şopârlar, şorecar, florana, ţoiana, cuviosie, călătorie* (şi toate cele în *-torie*), *aprozie, boierie, bogăţie, domnie, hoţie, iobăgie, popie, preoţie, prostie, cuviosie* (şi toate cele în *-oşie*), *lăcomie, moţie, votrie, neghiobie, nerozie, obrăznicie, voinicie, slobozie, covăcie, mitocănie, mitocănime, răcoros, rosură* etc s'a păstrat *o*, este, pentrucă legătura lor etimologică cu *porumb, domn* etc a fost, în momentul derivării, mai trează decât la cei ce au derivat (din *alboare, cos, moiu, putoare, roz, soră, trupşor, urdoare, domnie*) pe *alburiu, cusutură, muietură, puturos, rugăciune, surată, trupşurel, urduros, dumniata* Dar o asemenea explicare nu este decât o amânare a explicării, căci ea deschide imediat altă întrebare : de ce adecă, une-ori, sau la anumite persoane, simţul etimologic este mai viu decât cel gramatical ?

Până să putem răspunde la asemenea chestiuni, rămâne totuşi observaţia vrednică de reţinut, că simţul nostru gramatical poate acţiona şi în altă direcţie decât a mor-

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

fonemului şi că el poate fi înnăbuşit de simţul etimologic Mai mult decât atât, este sigur că une-ori morfonemul nu apare, fiindcă *simţul gramatical nu este totdeauna treaz în momental creării unui cuvânt derivat* Astfel, consecvenţa ar cere ca inversarea legii fonologice cu privire la metafonia lui *o* accentuat înainte de *e, a, ă* a silabei următoare (şi n u m a i înainte de aceste vocale) să producă morfonemul *oa—o*, deci să avem *groznic* (nu *groaznic*) ca derivat din *groază* (precum avem *moáră-morár, moárte-morţiş*) şi *socro* (nu *soacro*) ca vocativ de la *soacră*. Cel ce a creat întâia oară diminutivu *băieţaş*, avea în minte, simultan, pe *băieţel* şi sufixul *-aş* [1]), încât s'a putut face substituirea lui *-el*—mai în umbră în memoria lui în acel moment — prin *-aş*, fără ca, în acelaşi timp, să se facă şi d e z m o r f o n e m i z a r e a tulpinei Aceeaşi relaxare a simţului gramatical, o întâlnim în formele citate mai sus · *petat, feţuì, mesuţă*

În afară de asemenea relaxări intermitente ale simţului gramatical, putem observa une-ori că *de la o vreme oarecare poate înceta la subiectele vorbitoare conştiinţa pentru raportul constant ce există între elementele alcătuitoare ale unui morfonem.* Precum o lege fonologică este mărginită în timp, tot astfel se poate observa şì o mărginire în timp a unor morfoneme.

Astfel, alături de derivate de felul lui *bătrâior, cuvios, gălbior, rumeior* (de la *bătrân, cuvin, galben, rumen*), curente în graiul comun, avem altele ca *ieftior, mărgioară, rogojioară, păltior, sprinteior, tretior*, care nu se întrebu-

[1]) Zic „sufixul *-aş*", nu „derivate cu sufixul *-aş*", pentrucă deprinderea noastră de abstracţie a unor elemente morfologice este atât de mare, încât aceste „instrumente gramaticale" există în mintea noastră, nu numai ca nişte complexe de sunete, ci având şì posibilitatea să evoce o idee, deci cu un conţinut — deşi numai vag—semantic Într'un articol publicat de curând în „Curentul" era vorba de „misticism, logicism şi alte *-isme*", în unele părţi ale Italiei se poate întrebuinţa sufixul pejorativ *-uccio* ca vorbă independentă, cu funcţiune adjectivală şi cu sensul de „rău, prost", deci tempo *uccio* sau questo vino è proprio *uccio* (cf Finamore, *Vocabolario dell'uso abruzzese* p 19)

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

inţează decât regional şi rar, căci cei mai mulţi dintre noi, deşi le simţim legătura cu *ieftin, margine, rogojină, palten, sprinten, tretin*, preferim alte diminutive, în care *n* de la sfârşitul tulpinei să iasă în evidenţă Stadiul final, adecă derivate ca *pristenior, sprintenior, sărcinioară*, care denotă dispariţia simţului pentru morfonemul *n—i*, a fost ajuns şi el în unele regiuni

Alt exemplu e cel al morfonemului *t* (*d*) — *č* (*ğ*) şi *ţ*(*z*) — *č*(*ğ*) născut din legea fonologică care preface pe *t* (*d*) şi *c* (*g*) în *č* (*ğ*) înainte de *i̯ó* şi *i̯ú* Deşi această lege fonologică datează din cele mai vechi timpuri, totuşi numărul mare de exemple ca *fierbincior, căruncior, neteior, repeior, rotunjor*, etc. au produs derivate de felul lui *cumințior* din mai noul *cuminte*, sau *grămăjoară, oglinjoară* etc. din cuvinte de origine slavă Când, în secolul trecut, s'a format din *aprinde*, după modelul germanului *Zundholzchen*, în Transilvania, numele pentru „chibrit", acest derivat a primit forma *aprinjoare* [1]).

Tot după legea fonologică amintită se explică *mustăcioară* şi *mustăcios*, corespunzând unor **mustacíola*, **mustaciosus*, derivate din lat *mustacia* Aceste derivate, fiind raportate la *mustaţă*, s'a născut, înaintea sufixelor *-iolus* şi *-iosus*, morfonemul *ţ—č* Acest morfonem a produs din cuvintele de origine slavă *căţă* şi *isteţ* diminutivele *căicioară, istecior*, sau din *trebuinţă, neputinţă* adjectivele *trebuincios, neputincios*. Tot astfel în veacurile trecute se spunea *grecios*, un adjectiv derivat din *greaţă* Astăzi avem însă *greţos*, precum avem *aţos, ceţos*, derivate ca *spumos, gustos* şi celelalte adjective în *-os*.

Vedem din cele precedente că morfonemul este în general atât de desvoltat în limba română, încât poate fi considerat ca una din cele mai caracteristice aspecte ale gramaticei noastre Cu toate acestea, limba nici n'a uti-

[1]) Dacă de la *frate* avem diminutivul cu totul neregulat *frăţior*, acesta sau este un singular nou din *frăţiori*, plural de felul lui *dinţişori, cărşori*, sau derivat din *frăţâni*, sau, mai probabil, orientat după *soţior* (masculinul de la *soţioară*, derivat din *soţie*)

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)

lizat toate ocaziile care puteau da naştere la morfoneme nouă, nici n'a păstrat pe cele vechi nealterate, ci vedem cum une-ori simţul pentru morfonem se relaxează sau lucrează cu intermitenţe, putând duce chiar la dispariţia lui desăvârşită. Afară de aceea am observat câteva tendinţe, precum cea pentru schematizarea morfemului, sau simţul etimologic, care lucrând în alte direcţii, une-ori opuse, stânjenesc generalizarea morfonemului Fără să isbutim să deslegăm multele probleme pe care studiul mai amănunţit al morfonemului le pune, am căutat totuşi să dobândim câteva elemente pentru o mai justă înţelegere a lui.

S. PUŞCARIU

BDD-A14781 © 1929-1930 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:52:07 UTC)